

Kvindfolk og fattigfolk i Sønder Harritslev for ca. 150 år siden

af Agnete Birger Madsen

Man ser det for sig: En kvinde der læner sig ind over bordet, med gåsefjeren i hånden og blækhuset inden for rækkevidde. Det er Kirsten Andersdatter, der en kold novemberaften 1837 er i gang med at skrive brev til Amtmanden i Hjørring. Det er et fattigt hjem hun befinder sig i: Lerklinede vægge og små vinduer, et bord, en stol, en alkove med forhæng, en kiste og en bilæggerovn - og så selvfølgelig spinderokken.

Det er koldt, det fyger ind ad vinduerne, og Kirsten skutter sig, mens hun skriver:

»For 5 Aar siden forlod min Mand Christian Frederik Mickelsen mig og Vore 2 smaae Børn, tilvisse aldeles uden Aarsag fra min Side, og efter ved Sviie og Udsvævelser at have tilsat det lidet vi havde. - Da han siden ikke biedrog noget til vore Børn, nødtes jeg, som er saa

aldeles fattig og saaledes af ham forladt Indsidderske, at ansøge, og erholde, høje Amtets Resolution af 15. Marts 1836, hvorved han er tilpligtet at erlægge i aarlig Biedrag til Børnene 12 Rbd.er, men som han ikke uden ved Tvang siden har erlagt, og i de 3 foregaaende Aar erholdt jeg slet intet. - Desuden har han og begaaet Ægteskabssvig mod mig derved, at han har besvangret Fruentimmeret Zidsel Maria Jensdatter i Poulstrup i Vreilev Sogn og derfor udlagt som Barnefader til hendes med ham havende Drengbarn, fød i bemeldte Poulstrup og døbt i Vreilev Kirke omtrentlig for 4 Aar siden. - Under disse Forhold, og særdeles da han senere er meget forfalden til Sviir, er der intet videre for Børnene eller mig at haabe; jeg tillader mig derfor

underdanigst at ansøge Deres Højvelbaarenhed om ar der i Naade maatte foranlediges Separation fra Bord og Seng imellem os ...«

Brevet dukkede op en anden kold novemberdag - i 1998. Det havde ligget og gemt sig i Landsarkivet i Viborg, indtil undertegnede fandt det, fig. 1. Brevet er et særsyn. Et af de få levn fra den almindelige, fattige landbefolkning fra før 1850. Der var ikke mange, der kunne skrive dengang - og slet ikke kvinder. For selv om der var indført skoletvang, så haltede praksis bagud, især i de fattigste egne af landet - og det må Sønder Harritslev betegnes som.

Det er ikke så lidt hun får fortalt: Bl.a. at hun er eneforsørger med to

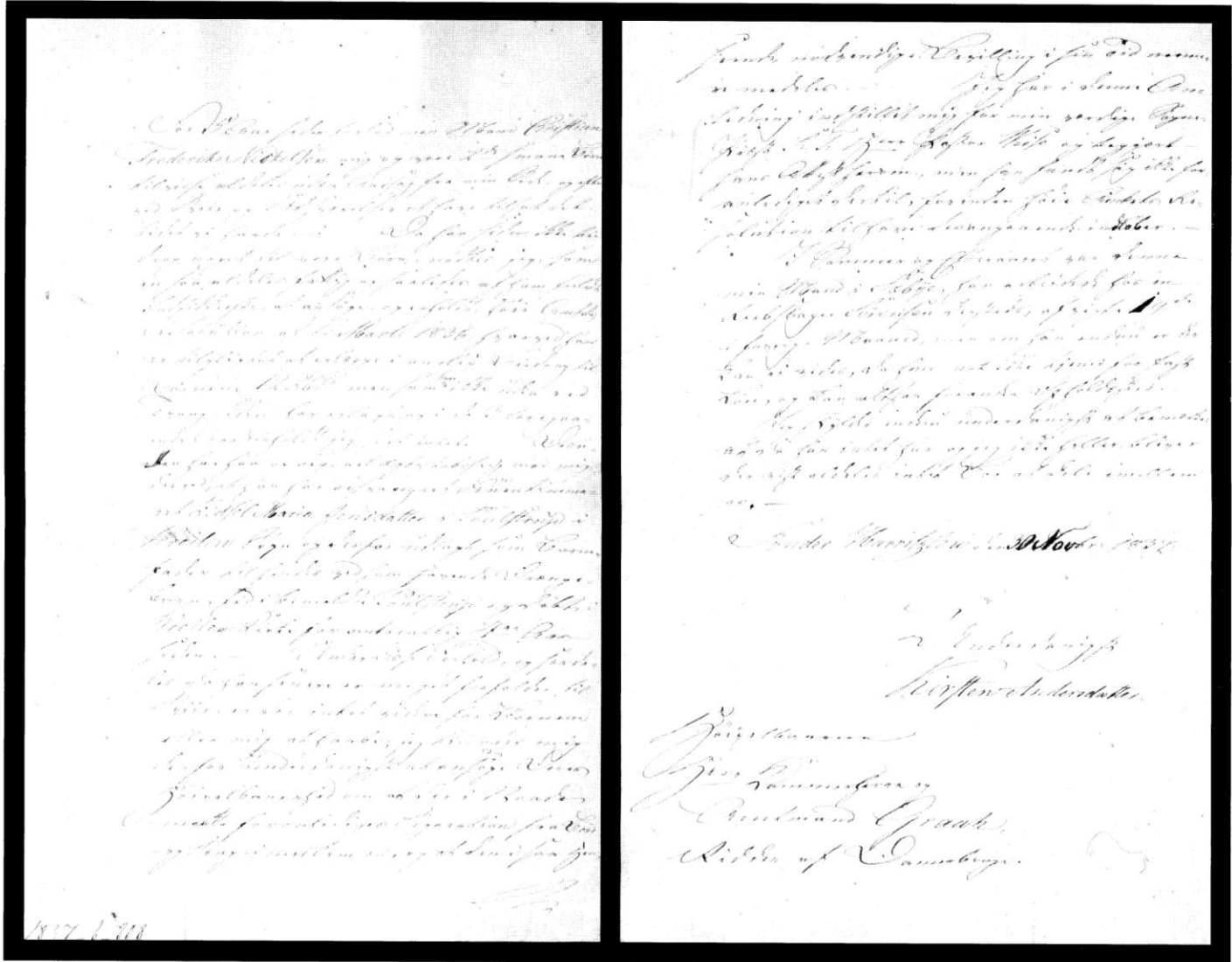

Fig. 1. For- og bagside af Kirsten Andersdatters brev af 30. november 1837 til Amtranden i Hjørring. I brevet anmoder hun om at måtte blive separeret fra ægtefællen, Christian Frederik Mickelsen.

små børn, indsidderske, d.v.s. at hun er uden egen bolig og bor i et lejet værelse(r), manden er en drukmås og en horekarl med et uægte barn på samvittigheden, og Kirsten vil gerne løses fra de ægteskabelige bånd. Det er det, brevet skal hjælpe hende med.

Ved hjælp af dette brev og andre kilder fra egnen, først og fremmest kirkebøger og folketællinger, får vi en chance for at kigge tilbage i tid og fornemme brudstykker af skæbner og livsforløb, der var engang på landet i Vendsyssel.

Skriften er flot, sikker, og brevet er skrevet uden stavfejl. Det siger lidt om Kirstens baggrund. For selvfølgelig kan hun have været et naturtalent, men der skal også indlæring til. Skolegang er altså noget Kirstens forældre har prioriteret højt, hvilket igen vil sige, at de åbenbart har haft råd til det. Kirstens far hed Anders Pedersen Kudsk, og han havde kun et lille husmandssted. Men Kirsten var sidste barn. De ældre søskende var alle ude at tjene, så måske er det derfor, at forældrene fik råd til at udstyre Kirsten med griffel og tavle og sende hende i skole i vinterhalvåret.

Og Kirsten fik meget ud af den skolegang. Det har hun præstens ord for. Hun fik karakteren »meget veloplyst« ført ind i kirkebogen,

hvorimod alle de andre konfirmander fra det år kun fik karakteren: »veloplyst«.

Da Kirsten var 20 år blev hun gift med den 27-årige Christian, karl på godset Vrejlev Kloster. Det var i 1828, og samme år fødte hun deres ældste barn, Carl. De bosatte sig i Kirstens barndomshjem, husmandsstedet i Sønder Harritslev. Kirstens far døde kort efter brylluppet - nu var det hendes storebror David, der dyrkede den smule jord der var, og forsørgede kone og barn derved. Kirstens Christian installerede sig som bødker i huset, men det blev, som brevet fortæller, kun af kort varighed.

I alt boede der tre familier i huset: David og hans familie, Kirsten og Christian - og så aftægtsboligen, hvor Kirstens gamle moder boede sammen med sin ældste datters, Dorthéas, to uægte børn. De forsørgedes alle tre af fattiggassen. Siden Anders' død, var det åbenbart den eneste udvej. (Jævnfør Folketællingen, Harritslev Sogn 1834, 11. et Huus). Kort efter at Kirsten i 1831 havde født barn nr. to, Andresine, forduftede Christian. Flyttede sin vej, fik løs hyre forskellige steder, hele tiden på vej, velsagtens i forsøg på at undgå at betale børnepenge. Og således var problemet i

vinteren 1837, at man ikke kunne finde ham igen. Før separationen kunne effektueres, skulle præsten og forligskommissionen nemlig prøve at mægle parterne imellem. Men hvordan kan det gøres, når den mandlige hovedperson flakker rundt i Vendsyssel og svirer? Sidst Kirsten hørte noget om ham, arbejdede han hos en rebslager i Sæby Det lykkedes dog til sidst at finde ham, og i 1838 er separationen en realitet.

Den har været slem med Christian Frederik Mickelsen. Det er tydeligt, at Kirsten vurderer, at familien ville være bedre tjent uden ham. Han har drukket, sviret og gjort en ung pige med barn i stedet for at arbejde og forsørge sin familie. Hvis ikke hun fik gennemført en formel separation, risikerede hun, at han påførte familien flere udgifter. Det lykkedes nemlig for Kirsten selv at forsørge sig og sine. Hun spandt. Og det hun solgte rakte øjensynligt til det mest fornødne. I hvert fald ser det ud til, at hun klarede sig uden at modtage fattighjælp, men der har ikke været overskud. Kirsten afslutter brevet til Amtmanden med disse ord:

»Jeg skylder endnu underdanigst at bemærke, at da han intet har og jeg ikke heller, bliver der vist

aldeles intet Boe at dele imellem os. -

Sønder Harritslev den 30. Novbr. 1837

Kirsten Andersdatter«

Fra spindesiden i Sønder Harritslev

I årene 1834-60 blev der foretaget ikke mindre end seks folketællinger i Danmark. Det giver os mulighed for et indblik i bevægelserne i Kirstens husstand og hos naboerne.

De første år af ægteskab og siden separation har Kirsten familien omkring sig. Det er hendes bror David, der figurerer som husets hovedforsørger, som husmand. Alle naboerne er også husmandsfamilier. Men i folketællingen 1845 er der sket ændringer. Det er ikke mere et husmandsområde. Det er enlige kvinder, der bor i husene, og langt de fleste lever af at spinde eller væve. Det kunne selvfølgelig være, at Kirsten er flyttet til en anden egn. Mod dette taler imidlertid, at een af naboerne er den samme.

Hvis vi starter med huset Kirsten bor i (Folketælling 1845, 57. et Huus), så er der ingen af familien tilbage. Hendes mor er død, de uægte søskendebørn ude at tjene, det er hendes egen søn i øvrigt også. Og broderen David med familie bor der ikke mere. Huset

består af tre familier: En bødker med kone og barn, en væverske med en søn og endelig Kirsten, spinderske med Andresine. Nabohuset bebos af tre enlige damer i 60'erne. Den ene er husejer og daglejer. De to andre spinder. Ved siden af dem bor en væverske og hendes ugifte datter, der også væver. Og ved siden af dem et hus med ikke mindre end tre spindersker, en daglejer med et plejebarn og et gammelt almisselem.

I de fire huse er der kun to mænd. Resten er kvinder og børn, og næringsvejen er væveri og spinderi. Det er de enlige, der bor her. Husmændene har familie, kone og børn, men det er ikke dem, der bor her mere. Hvad der er sket, kan vi ikke vide, men sandsynligvis har jorden været for ringe til at kunne ernære en husmandsfamilie. Den fattige husejer begyndte derfor på et tidspunkt at leje værelser ud, typisk til mindre husstande, f.eks. enlige med et par børn, hvor hovedforsørgelsen var et håndværk og/eller daglejerarbejde.

Vi kan altså konkludere, at Kirsten er omgivet af mennesker, der er i nogenlunde samme situation som hun selv: Enlige selvforsørgende kvinder. De fleste kaldte sig enker. Også Kirsten!

Det var ikke så mærkeligt, at det var væven og rokken disse kvinder tyede til. Der var en årelang tradition for, at spinding og Vævning var for de ugifte kvinder. Det var for husfolk, faldne kvinder og enker, et fattigfolkserhverv. Væven var dyrere at erhverve sig end rokken, og den optog meget plads. Der har muligvis slet ikke været plads til en væv i Kirstens stue.

Billedet af en gruppe enlige kvinder med tråd mellem fingrene holder sig også, når man kigger nærmere på de næste års folketællinger.

I 1860 er Kirsten blevet 53 år. Nu er bødkerfamilien væk, og der er flyttet en mand ind i huset, Thomas Madsen på 43, daglejer og fraskilt. De er i folketælling opgivet som een husstand, så sandsynligvis har Kirsten og Thomas slået pjalterne sammen, bogstavelig talt (Folketælling 1860, 65. et Huus). Det er svært at sige, om det er det samme hus, som hun altid har boet i. Sandsynligvis, idet nogle af naboerne er de samme. Det gælder for de tre enlige ældre damer, der ernærede sig ved at være daglejere og spinde. Den ene er i 1860 død og hendes plads overtaget af en 28-årig kvinde og hendes to små børn. Også hun spinder. Også i de øvrige nabohuse

sidder der kvinder og spinder. Og så er der flyttet yderligere to fraskilte mænd ind i nabohusene. Det er stadigvæk daglejere, spindersker og væversker. Enlige kvinder, mange børn, et par gamle almisselemmer og nu også fraskilte mænd. Igen er konklusionen, at det er de enlige og deres afkom, der har fundet sammen her - sikkert fordi her var billigt at bo. Det var et samlingssted for egnens fattigste, som også var dem, der ikke var etablerede som sig hør og bør. Det var folk, der af den ene eller den anden grund ikke levede op til de herskende samfundsnormer: De boede ikke sammen som gift mand og kone, men var fraseparerede, eller de kunne ikke forsørge sig selv og måtte derfor ty til fattighjælpen, eller de fik børn uden at være gifte. Her kunne de overleve på det, de selv kunne skrabe hjem hver især - og sikkert også ved den hjælp de har kunnet få af hinanden.

Andresine og hendes børn

Her i Sønder Harritslev voksede Kirstens børn op, Carl og Andresine. Lykkelige eller ulykkelige, det ved vi ikke, men de har helt sikkert kendt til fattigdommen og dens følger. På egne kroppe og hos naboerne. Det eneste de fik med fra faderen var

familienavnet Mickelsen (Nogle præster skriver Mikkelsen). Det er i sig selv meget usædvanligt. Det var kun i de såkaldte fine familier, at der var tale om et egentligt familienavn. Men måske havde Christian Frederik Mickelsen opfattet sig selv som værende finere. Et ord i kirkebogen tyder på, at han tidligere havde været mejeribestyrer. Men det var før brændevinen tog over, og Carl og Andresine måtte som andre fattigfolksbørn ud at knokle hos de omkringboende gårdmænd og husmænd allerede fra 6-7-8 årsalderen - familieefternavn eller ej. Da de blev ældre, var det de store godser, de tyede til.

Præsten i Harritslev sogn prøvede på at holde lidt styr på sine sognebørn. Han skrev ned i kirkebogen, hvor folk rejste hen, når de rejste fra sognet, og han registrerede, når der flyttede nogle dertil. På den måde har jeg kunnet følge noget af Andresines færden i løbet af 1850'erne.

Det var på de store hovedgårde, hun fik fæste. Hun har arbejdet som mejeripige på Aastrup, på Børglum Kloster, som tjenestepige på Rønnohvsholm og på Hæstrupgård. Og hver gang - med undtagelse af tiden på Børglum Kloster, hvor hun kun var godt et

halvt år - lykkedes det hende at blive gravid!

Og hver gang vendte hun hjem til Mor Kirsten i Sønder Harritslev og efterlod barnet der. Det var på Aastrup, at det første gang skete. En stor gård med mange folk: 2 avlskarle, 10 arbejdskarle, 4 mejeripiger og en bryggerspige, en kokkepige og en husjomfru. En bødker, en mejeriforpagter med familie og en godsforpagter med familie.

Det var i 1851, og Andresine var 20 år. Hun var fæstet som mejeripige, han var avlskarl, 41 år gammel, og han meldte sig selv hos præsten, da det blev kendt, at Andresine var gravid. Han hed Frederik Hendriksen.

To måneder før hun skulle føde vandrede Andresine hjem til sin moder i Sønder Harritslev. Vi kan ikke sige noget om, hvordan Kirsten reagerede, da Andresine kom hjem med sin store mave. Om hun har skældt datteren ud eller trøstet hende. Men hun tog i hvert fald barnet til sig. Der var ikke så mange andre muligheder. Andresine kunne ikke have barnet med sig ud i tjeneste, og der var ikke noget hun kunne brødføde sig selv og barnet med i Sønder Harritslev.

Barnet blev døbt Andreas Martin Frederiksen, og kort efter startede

Fig. 2. Vi ved ikke, hvordan der har set ud hos spinderskerne i Sønder Har-ritslev i midten af 1800-årene. For i det mindste at give en fornemmelse af en spindesituation vises her et fotografi fra begyndelsen af 1900-årene af en spindende kvinde, der dog har siddet i noget bedre kår end kvinderne i Sønder Harritslev 50 år tidligere. Billedet er fra Tornby.

Andresine på Børglum Kloster, igen som mejeripige. Til skiftedag 1. november 1852 vandrede hun og en anden pige til Hæstrupgård, hvortil de blev fæstede som tjenestepiger. Senere kom hun til Rønnovsholm. Måske fordi Frederik Hendriksen tjente der. Muligvis har Andresine håbet på, at det skulle blive dem. I hvert fald har hun givet deres dreng faderens fornavn til efternavn, hvilket denne skulle give tilladelse til. Måske var de et kærestepar, der prøvede at spare op til at kunne købe deres eget lille sted. Men et eller andet gik galt. Frederik gik fra at være avlskarl på Aastrup til almindelig tjenestekarl på Rønnovsholm. Det var et stort hop ned ad den sociale rangstige. Måske har Frederik, ligesom Andresines far, haft svært ved at lade brændevinsflasken være i fred. Under alle omstændigheder bliver Andresine igen gravid og hun udlagde igen Frederik Hendriksen som barnefaderen.

Til skiftedag 1. maj 1855 vandrede Andresine igen til Sønder Harritslev, hvor hun den 13. juli fødte den lille pige Kirstine Caroline Mikkelsen. Enten var det ham, der ikke ville give tilladelsen til at barnet fik hans navn til efternavn, d.v.s. at han ikke ville vedkende sig faderskabet, eller også var det

hende, der ville kappe enhver forbindelse til ham. Det betød imidlertid ikke så meget, for kort tid efter døde den lille pige.

Andresine blev hjemme hos moderen indtil næste skiftedag 1. november 1855. Så vendte hun tilbage til Hæstrupgård, stadigvæk som tjenestepige. Der lærte hun en ung mand fra Rakkeby at kende. Han var kun 20 år, da han i 1857 blev tjenestekarl på Hæstrupgård. Bekendtskabet får følger, og den 4. november vender Andresine igen næsen hjemad mod Sønder Harritslev. Allerede dagen efter føder hun Thomine Kirstine Caroline Pedersen. Den udlagte barnefader var Peder Chr. Nielsen. Præsten har i kirkebogen bemærket, at barnet er uægte, men at faderen har givet sin tilladelse til, at barnet måtte døbes med hans navn.

En paternitetssag

Men den unge Peder var ikke villig til at betale til barnet. Så i april 1858 står de to igen overfor hinanden, men denne gang i Børglum Herred Politiret, sat på Hjørring Rådhus. Andresine har anlagt paternitetssag, ved hendes side står hendes værge, der også er hendes fætter, smed Danielsen.

Det var ikke den almindelige fremgangsmåde, og det er også den

eneste gang, at Andresine går rettens vej. Det mest almindelige var, at barnefaderen eller hans far betalte et engangsbeløb, og så var den potte ude. Men det kunne være så ringe, hvad barnefaderen havde at tilbyde, at pigen foretrak rettens afgørelse, selv om det betød offentlig skue.

Peder prøvede i første omgang at benægte paterniteten, men måtte gå til bekendelse, da han blev foreholdt dåbsattesten, hvorpå stod nedskrevet, at han overfor præsten havde erkendt faderskabet. Derpå tilbød han et årligt alimentationsbidrag på 6 Rdl. -»Hermed var imidlertid Klagerinden med Værge ikke Tilfreds, men forlangte et årligt Bidrag af 12 Rdl. Begge Parterne ere enige om, at ingen af dem eje videre end de med deres Hænder tjene. Dog udbryder Klagerinden, at indkaldte, efter hvad hun har hørt, skal eje 26 Rdl. i Sparekassen, hvoraf han imidlertid benægter Rigtigheden, da han ikkun har 16 Rdl. indbetaledede i Hjørring Sparekasse. Forlig forsøgt, men var ikke at opnaae, hvorved Sagen vil være at afgjøres ved Amtets Resolution.« (Udskrift af Børglum Herreds politi-protokol 16. april 1858).

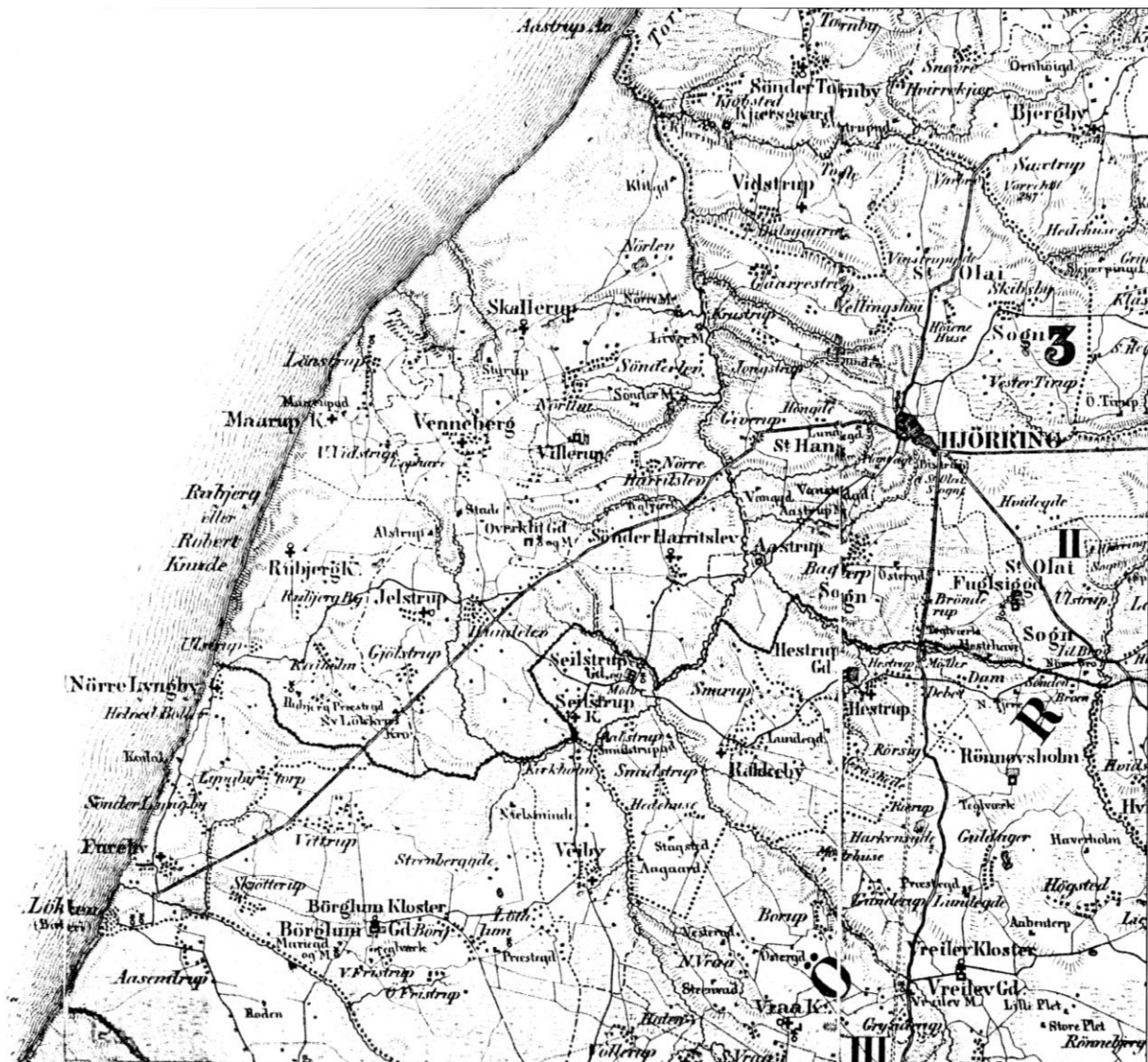

Fig. 3. Udsnit af Vendsyssellkort fra 1847. Syd og sydvest for Hjørring gen-findes de lokaliteter, der er omtalt i artiklen. Kortet er et slidt, foldet eksemplar af »NØRREJYLLAND PL.1. Samlet, teg-net og lithographered af J.H. Mansa, Capitain, R. af D. Trykt i det kongl. Steentr. N.B.K. 1841. «
 Originalkortet er trykt i 1:160.000.
 Udsnittet her er forstørret til 1:125.000.

Amtmanden skar igennem: Peder måtte betale et årligt bidrag på 10 Rdl.

Hor og hovedgårde

Tre hovedgårde lig med tre graviditeter. Var Andresine en meget varmblodig pige? Var hun måske lidt naiv, pænt sagt? Eller var hun bare uheldig? Et er sikkert: Hun har befundet sig på de forkerte steder, hvis hun satte kyskheden i højsædet. Det var svært at slippe for mandfolkene på herregårdene.

Nogle år senere, nemlig i 1880'erne, voksede Mikkel Christensen op i et lille husmandssted ved siden af Rønnovsholm. Han skriver i sine erindringer blandt andet om sædelighed og godsernes omdømme. Det kan beskrives meget kort: Abenlys hor og druk. Hans mor turde ikke ved aftenstide gå ad den lille vej, der gik forbi Rønnovsholm: »Den lå øde, afsides, og stærkt berusede personer færdedes ofte her. Derfor måtte man på denne tid af døgnet følge landevejen, der gik lige forbi

herregården, selv om det heller ikke var uden fare, ihvertfald for en enlig kvinde. « Hvor meget man skal lægge i det, må stå hen i det uvisse, men det er et faktum, at der blev produceret en del børn på Rønnovsholm. I året 1860 blev der indgivet ikke mindre end fire alimentationssager mod karle fra Rønnovsholm. De to af dem mod den samme driftige mand. Det er mange i betragtning af hvor mange fødsler, der aldrig blev til alimentationssager.

Samme år indstævner Mariane Jacobsdatter fra Vidstrup sogn Carl Frederik Mikkelsen tjenestekarl på Aastrup. Bror Carl kan altså også!

Sine Kudsk

To år efter er den gal igen. Andresine føder hjemme i Sønder Harritslev barn nr. fire: Petrine Kirstine Nielsen. Endnu engang med en mand fra Rakkeby sogn, Niels Peter Sørensen. Også han tillader, at barnet døbes med hans navn.

Det sidste barn føder hun i december 1863. Faderen var en

karl fra Aastrup, og pigen blev Ane Kirstine Oline Christensen.

I alt fødte Andresine fem uægte børn. Med fire forskellige mænd.

Hvad ville hun have gjort, hvis ikke Mor Kirsten havde været der? Vi får en fornemmelse, når vi ser, hvad der skete, da Kirsten døde.

Kirsten døde i september måned 1860, 53 år gammel. To år efter døde Andresines 5 årige datter, Thomine, hende, hvor Andresine modtog 10 Rdl. af faderen. Den ældste, Andreas Martin, flyttede før konfirmationen ud for at tjene hos en landmand i sognet, og ved næste folketælling fremgår det, at Andresine og de to yngste døtre var kommet under fattigvæsenets forsørgelse.

Man får det indtryk, at det var Kirsten, der holdt sammen på det hele, og at alt smuldrede, da hun døde. Hun sad i huset i Sønder Harritslev og spandt dagen lang, når hun da ikke sørgede for, at de små børnebørn fik tøj på kroppen og noget i maven. Andreas Martin nåede at komme godt i vej. Han var 10 år, da Kirsten

døde. Med Thomine var det værre. Hun var kun tre år og døde et par år senere. De to yngste børn passede Andresine selv, men hun kunne ikke også forsørge dem. Konsekvensen var fattighjælp og senere også fattiggård. Det virker som om Andresine gav op. Måske var hun fordrunken, måske blev det hele for uoverskueligt for hende. Vi ved det ikke. Men vi kan se, at da Harridslev-Rakkeby Kommune

fik egen fattiggård, var Andresine en af dem, der fik bolig der, og som døde der.

Præsten skrev i Harridslev kirkebog, at han den 5. maj 1889 begravede Andresine Kathrine Mikkelsen, »Fattiglem. Døde paa Harridslev-Rakkeby Fattiggaard i Sejlstrup Sogn. Hun kaldtes i daglig Tale »Sine Kudsk« og var født i S. Harridslev 28. April 1831. 58 Aar gl.«

Sines søn, Andreas Martin, fulgte i moderens fodspor. Også han tyede til de store herregårde. I 1878 var han karl på godset Baggesvogn ved Sindal. Men han blev også far det år. Den udlagte barnefader til det uægte barn Sørenmine Sørensen, undertegnede oldemor.

KILDER OG LITTERATUR

Artiklen baserer sig i al væsentlighed på folketællinger og kirkebøger. Hvilke fremgår af teksten. Det samme gør øvrige anvendte arkivalier. Desuden er anvendt bogen, Mikkel Christensen: Min lille verden. 1967.

ILLUSTRATIONER

Fig. 1 findes på Landsarkivet i Viborg og er affotograferet af Rigsarkivet. Fig. 2 er fotograferet af Kirstine Lund og findes på Historisk Arkiv, Vendsyssel historiske Museum (B 51.453). Fig. 3 er et trykt kort.

FORFATTER

Agnete Birger Madsen. Født 1951. Cand. mag. i historie/kunsthistorie og journalist. Ophavskvinde til udstillingen »De uægte - uægte børn og deres mødre«, som blev vist på Vendsyssel historiske Museum efterår og vinter 1998. Udstillingen fortalte i billeder, genstande og tekst historien om syv generationers uægte børn i den samme slægt.

Artiklen er et resultat af forfatterens fortsatte undersøgelser af uægte formødre og -fædre.